

עגנון והצמחונות

רנה לי. הוצאת רשפים. 286 עמ' 38.80 שקלים

חנה נה

קושי כפול יש בכניסה אל הספר הזה: על כריכתו מרקד בצעד קארקאן עוף שלוח פולקס, כרות ראשו ומרוס נוצותיו, ומראהו רוחה מאין כמותו. מעל לגרוטסקה הו מופיע שם הספר והוא נמנה עם השמות המשמימים, המשרים דרכו ושעמום עוד בטרם נאמרה המלה הראשונה. אפילו שמך של בריחה חבוטה יש בכותרת הספר, כמו "הפיל והבעיה היהודית", כמו לא ברצינות: "עגנון והצמחונות".

והרי הדברים רציניים ויש בהם ממש. אין לך נושא, גדול כקטן, שאינו יכול לשמש שער כניסה אל עולמו של עגנון. שאלת היחס אל הזוללנות ואל תאוות הבשרים (תרתי משמע) מול היחס אל הסגפנות ואל ההימנעות מפיתום ומפינוק הגוף אינה שער כניסה זוטא כלל וכלל. ההיפך הוא הנכון: מסתבר שהרעיון הוא רב השראה. רק שם הספר המקורי והאינטליגנטי חסר השראה הוא.

בספרה מאירה רנה לי את סוגיית הצמחונות ביצירת עגנון בשלל מבטים: היא מציגה את הדמויות שעגנון חזר לטכוע בחותם הצמחונות מול דמויות קרניבוריות, ומפרשת את ההבדלים ביניהן אהבדלים של אטום ושל דרגה מוסרית: היא מציגה את בעלי החיים, המואנשים ושאנים מואנשים ביצירות עגנון, ומפרשת את משמעות עולמם; היא מציגה את הקשר בין תאוות זלילת הבשר לבין תאוות הבשרים והתשוקה המינית בפרט, ואת קשרה לעבודה זרה בכלל; היא מציגה את הויקה בין הצמחונות לבין חזון הגאולה האנושית והיהודית ביצירת עגנון ואת הויקה של הצמחונות לבריאות הנפש. כל אלה נדונים בפרט וטרוט, ברייקנות ובמסירות של חוקר שמושא מחקרו קרוב ללבנו ונוגע אל עולמו.

הצמחונות היא סגנון אכילה וביטוי מעשי של "הצמחונות", שהיא סגנון חיים ופילוסופיה. במהלך הדיון במהותה של הצמחונות מתבררת היריעה הרחבה, החובקת עולם, של מושג זה ושל אמונתם של האוחזים בו: הצמחונות היא ביטוי של המעלה המוסרית הגבוהה ביותר שהאדם יכול להגיע אליה, היא ביטוי של אהבת האדם, אהבת הברואים כולם, אהבת העולם ואהבת אלוהים. הצמחונות היא האישור שהאדם מאשר את הבריאה ואת "הסדר הטוב", ובהתמסרותו לתורת חיים זו מפגין האדם את יכולתו להצטרף לכוונות הבורא. הצמחונות מתגלה גם ככוונתה הנסתרת והקריפטית של ההלכה היהודית, שהעמידה מכשולים וקשיים בפני אוכלי הבשר, ברמות הלכות הכשרות והשחיטה, שמגמתם הגלויה היא הומניטרית ומגמתם הסמויה לגרום רתיעה משפיות רמים (ולא רק של בעלי חיים) בכלל.

אכילת בעלי חיים נתפסת בעיני הצמחונות ככח דמותן של הרעות החולות גזענות ומיננות (סקסיזם), והיא זכתה לכינוי הגנאי "speciesism". אכילת בשרן של חיות רחוקה פסע קצר בלבד מקניבליזם, ועל כן הצמחונות עוסקת בטאבו תרבותי ממשפחת האיסורים הגדולים: גילוי עריות ועבודה זרה. גנאי וטולטטיו הם רק אחדים מגדולי העולם שצירפו דעתם להשקפה זו. רנה לי מגלה מפי דומברובסקי (1984) את אחד מסודותיה הגדרי לים ביותר של ההיסטוריה של הפילוסופיה: אף המדינה האיריאלית של אפלטון אינה אלא מדינה צמחונית. גם מקומו נטול המקום של תומס מורוס מתגלה כמקום של צמחונות. הצמחונות תביא לקץ הרעב ולקץ המחלות בעולם, הן המחלות הפיסיות והן מחלות הרורשות תיקון נפשירוחני. הצמחונות היא ה-panacea של העולם, תרופה לכל, המרפא הטוטלי.

חקר עגנון

לכל האספקטים האלה יש ביטוי נרחב בכתבי עגנון. ההינזרות ממאכלי בשר היא גם סוג של אסקטיות, שגילוייה האחרים הם הסתפקות במועט בתחומים נוספים, כגון הינזרות מצבירת נכסים, הינזרות מצבירת ממון ומרדיפת בצע, הינזרות מש" תיית משקאות משכרים, הינזרות מתשוקת בשרים ומהוללות מינית. אטום זה הביא רבים מן הצמחונים, במציאות וביצירת עגנון, לכך שייחשבו חריגים, סוטים ומוזרים בקהילתם החברתית

ושידורו ממנה ויתורו כמשוגעים וכתמהוניים. עם זאת, תכונתם כעומרים מחוץ לקונצנוס החברתי והתרבותי, שבו יש היתר לאכילת בשר מאפשרת לצמחונים למלא את תפקיד "האורח", "הזר", שנקלע אל מקום של חומרות ושפיות רמים, והוא מערער ומבקר את נורמות המקום. כך הופך "האחר" התרבותי, שהחברה הביאה לניכורו ולהדחתו, לנושא הבשורה, והחברה היא שהופכת ל"אחר" כלפי האידיאל המוסרי העליון. האנטי ממסדיות של הצמחוני מגלה את קלונו של הממסד. הסתלקות מן הצמחונות אינה אלא פשרה, הנולדת מן המתח בין הנטייה לסודה המידות לבין הרצון ליטול חלק בחומר העולם הזה, ורבים מגיבוריו של עגנון יעידו על כך. לא יחד הוא מנפרד הרבסט, שקשה עליו שכחת בשרה של שירה.

לדבריה של רנה לי, יצירת עגנון מגויסת לפר ליטיקה של צמחונות, והסופר מחלק את משאבי האנוש ואת המידות התרומיות לרמויות על פי מידת קרבתן לצמחונות ועל פי נכונותן לאשר ולהתחייב לאתום שלה. פוליטיקה של צמחונות קובעת כי באופוזיציה שבין צמחונים לאוכלי בשר מנוחים הכוח והיתרון נבחלתם של הצמחונים, אף שהכוח הוא כוח רוחני והיתרון הוא יתרון של מצינות מוסרית.

במסגרת כתיבה פוליטית זו, אי אפשר להתעלם מן ההיבטים ה"נשיים" של הצמחונות, אף שאין להם ביטוי מובהק אצל עגנון. רנה לי מביאה בשמה של קרול ארמס ("The Sexual Politics of Meat"), הגדרה של תרבות המערב לא על פי הפטריארכליות הסתמית שלה אלא על פי שלטון הגבר הקרניבורי, שגורם עוול לבעלי החיים ולנשים כאחד. האוטופיה של הצמחונות אמורה להביא גם לנשים שוויון זכויות, יחד עם כינון זכויותיהם של בעלי החיים. לזה ראוי להוסיף כי סממנים נוספים ברמויות הצמחונים של עגנון, וכי תורת הצמחונות בכלל, יש בהם יסודות המתורגמים

בתרבותנו כיסודות נשיים, כמו רגישות היתר כלפי צער הזולת בכלל וכלפי צערם הפתטי של הסובי לים האלמים וילדים, בעלי מום, בעלי חיים) בפרט; התחברות קלה ובלתי אמצעית עם הטבעי (לעומת התרבותי); רדיפת הרמוניה ומימוש של כישורים חברתיים בדרך של אקומודציה ולא למטרות כיבוש והשתלטות, ועוד. היבט זה מעשיר ומעמיק מאוד את תוקפה של הצמחונות כמעלה מושלמת, כשוא מתגלמת ברמויות של גברים כסיפורי עגנון.

את שורש מחויבותו של עגנון לאתום הצמחוני מציינת רנה לי בחוויית נעורים מחרידה שלו, שע" ליה שמעה מפי אמונה ירון. הגועל שתקף את הצ" עיר עגנון, שנלווה אל אביו לביקור כבית מסב" חיים, הפך לזעזוע נפשי עמוק והתגבש ברבות הימים, ולאחר ההיכרות עם הרב קוק שכינה את

הצמחונים "חלוצים של משיח", להשקפת עולם צמחונית תורנית. "ב'מעשה העז' נחשפת שחיטת העז כמעשה שיש בו משום קיפוח של הורמנות הג' אולה, (וב'כיסוי הרס') צועדת הגאולה 'כד בכר' עם הצפנת סכינך-של-שחיטה", כדברי רנה לי. עגנון היה מן הצמחונים שהתירו לעצמם אכילת רגים ושתית משקאות חריפים, והחוקרת מראה כיצד הצטער והתבייש בכך שצמחונותו לא היתה שלמה לחלוטין. עם זאת, כאורח חיי היה עגנון אסקטי וספרטני בתחומים רבים אחרים, וגישתו אל עולם החומר היא ביטוי להיבטיה הכוללים של הצמחונות.

רנה לי מודעת היטב לאיגמטיות של עגנון ול- קושי שיש בניסיון לקבוע מסמרות בשאלות ערכיות, על פי יצירתו. הטוב והרע אינם מושגים יציבים וקבועים כסיפוריו, וכבר נשפכו ריתות של דיו בניסיון לגבש ולנסח עמדות מוסריות-ערכיות בשאלות העולות מתוכם: מנשה-חיים זכה לגאולה או לא זכה? גורלו של הירשל השביח או אתרע? יעקב רכניץ זכה או נענש? חמדת הוא איש המעלה הרוחנית או רומנטיקן חסר תקנה, מגוחך ואימפר סנטז? רפאל הסופר התחבר לעולמות עליונים או נמק בתחתונים? כל אלה, ורבות אחרות, הן שאלות הנדרשות לפנים רבות.

יש מעט נאיביות ופשטנות בהצגת הצמחונות כמפתח פלאים שיפתור בעיות אלה, כמעין נייר לקמוס שסבילתו בחומר הסיפור תוכיח חד משמ" עית מה טוב ומה רע. עולה מדבריה של רנה לי מעין טאוטולוגיה, הקובעת כי הצמחונות היא מכל מקום גילום של ה"טוב", ואי לכך כל צמחוני טוב הוא; ומיאלא כל "טוב" הא צמחוני ויש לקרוא אל תוך הטקסט אל צמחונותו בפועל ממש, אף אם אינו כזה במוצהר. כך מתגלה ש"ד" לנגזם הוא צמ" חוני, שמנשה חיים הוא צמחוני, שרפאל הסופר הוא צמחוני, אף שהיצירה מרגישה את נזירותם באופן כולל ביותר.

מעבר לכך, אין ספק שביצירת עגנון יש יחס דו ערכי אפילו כלפי הדמויות הצמחוניות בעליל. חמדת של "גבעת החול" הוא צמחוני מוצהר, אך היצירה מומינה לראות בצמחונותו תכונה המש לימה את העדר הוויריליות שלו ומושג נרדף לאימפוטנטיות: בחור שמחזיר לנערה את מפתח דירתה שהפקידה בירו הוא באמת קצת "צמחוני", כמו שמכנים בלשון עממית את אלה שאינם יודעים דרך גבר בעלמה. רתיעתו מגופה ומן הפורבך קטיוויות המינית של יעל מדגישים לא את מעלתו הרוחנית דווקא אלא את אידאונותו. גם רפאל הסופר, שהרתו, רוחניותו ומעורנותו גרולות ככל שיהיו, אינן אלא חיפוי על העדר יכולתו בתחום אחר, שגם בו יש מחחול ושפופרת. פירוש הסתלקותה של צירל הורביץ ממאכלי התאוה שהיתה רודפת אותם בימי כוחה, כהשלמתה עם הצמחונות וכנניעתה לאתום הצמחוני, היא התעל- מות מראיית ההינזרות ממאכלי בשר כתשישות כוח וכשקיעת האלים שפקדה אותה. דווקא יעל חיות, החיה הטרופת, היא פוטנטית ובעלת כשרון לחיות בעזו, ואילו אחותו של חמרת, עזר נצר למ שפחת השוקעים הוו, בתוך מבצר בתולותה ונזיר- יותה (סימנים מובהקים של צמחונות לשיטתה של רנה לי), נמקה והולכת, דועכת אל האלם המחולט ואל טירוף הדעת.

רנה לי אינה נונתנת ביטוי מלא ועמוק לבעיית כפל הפנים הזה, אם כי היא מציינת אותה פעמים אחרות, ודבריה מתבצרים בתוך עמדה מונוליתית, פחות או יותר, הקובעת כי עגנון מצרף את הצמ' חונות אל המעולות שברמויותו ואת הטרופנות אל

הפחותות שבהן. ואולי הצמחונות היא סימנו של מי שאינו מוכשר לחיות ואינו מעז לגעת בחומרו של העולם, בממשיותו של העולם? אולי מי שאינו יכול ליטול חלק בחיים, "מצטמחן" כדי לכסות על קלונו? שמא מקנא לפעמים הצמחוני, חלש הקיבה ודל האיברים, באחיו רב האון, שיודע לקחת ביד בוטחת את מנתו משולחן הסעודה, ממשכב האהבים, מקנקן היין ומעסקת ממוז? עגנון השאיר סוגיה זו פתוחה במקרים רבים, ודומני כי יש

להניחה בין שאר סודותיו.

לאחר קריאת ספר זה, קשה להבין איך נפקד מקומו של הדיון בסוגית הצמחונות מן הקורפוס של חקר עגנון עד כה. אמנם נאמרו דברים נקודתיים בנושא זה, החשובים שבהם מפי גרשון שקד, אך הדיון הכולל והגורף במשמעותה של הצמחונות כהשקפת עולם וכתורת חיים וחזון לא נערך עד כה. כאן בא חסר זה על תיקונו ובצורה מרשימה ומשכנעת ביותר. סיפורי עגנון רוויים ביסודות שר

נים של עולם הצמחונות, הן ברמה היומיומית הפרקטית והן ברמה האידיאולוגית וההגותית. אין החוקר צריך אלא לכרות את אוונו אל החזון הצמחוני, וכבר שפע של עדויות על נוכחותו בכתבי עגנון מונח לפניו.

רנה לי מגלה במחקרה את האיזון הנכון והמדויק, לטעמי, בין חקר הטקסט הטקסט לבין פריצת ההרמטיות שלו אל עבר אישיותו של הכותב, אל עבר חייו, אל עבר אמונתו ובעיקר אל עבר יחסו

אל אחד ממוריו החשובים, הרב קוק. חשיפת קשר הצמחונות בין הרב קוק לבין עגנון מטיל משקל כבר על גילוייה של הצמחונות ביצירת עגנון וקובע את הערך המוסף שלה. אוצר בלום מצאתי גם בגוף הגדול והמפותח של הערות המלוות את פרקי הספר, והתוודעתי דרכם לחיבורים מרתקים. ספרה המקורי והמרענן של רנה לי מוסיף עוד צפיפות לרשת הטקסט הדחוסה שפרש לפנינו עגנון הלאה הפרוזה הרזה.